

İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

ENGELLİLİK TARİHİ YAZILARI

Essays on Disability History

Editörler

A. Resa AYDIN, İshak KESKİN, N. Zeynep YELÇE

ENGELLİLİK TARİHİ YAZILARI

ESSAYS ON DISABILITY HISTORY

Editörler

A. Resa AYDIN

İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

İshak KESKİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

N. Zeynep YELÇE

Sabancı Üniversitesi, Temel Geliştirme Direktörlüğü, İstanbul, Türkiye

Yayıncı / *Published by*

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / *Istanbul University Press*

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

<https://iupress.istanbul.edu.tr>

Engellilik Tarihi Yazıları / *Essays on Disability History*

Editörler: A. Resa Aydın, İshak Keskin ve N. Zeynep Yelçe

E-ISBN: 978-605-07-0727-4

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007

İstanbul Üniversitesi Yayın No / *Istanbul University Publication No*: 5262

Bu çalışmaya atıfta bulunurken, referansa DOI numarasının dahil edilmesi önerilir.

It is recommended that a reference to the DOI is included when citing this work.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında online olarak yayındadır.

This work is published online under the terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Kitabın telif hakkı bulunmaktadır. Online olarak yayınlanan Creative Commons versiyonu haricinde, yasal istisnalar ve geçerli lisans sözleşmelerinin koşulları dikkate alınmalıdır.

This work is copyrighted. Except for the Creative Commons version published online, the legal exceptions and the terms of the applicable license agreements shall be taken into account.

İlk yayınlanma tarihi Eylül, 2020 / First published September, 2020

1. BÖLÜM / CHAPTER 1

ENGELLİLİK TARİHİ ARAŞTIRMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

A GENERAL OVERVIEW OF RESEARCH IN HISTORY OF DISABILITY

N. Zeynep YELÇE*

*Sabancı Üniversitesi, Temel Geliştirme Direktörlüğü, İstanbul, Türkiye
e-posta: zeynepyelce@sabanciuniv.edu

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.01

ÖZ

Engellilik Çalışmaları, 1980'lerde Kuzey Amerika ve İngiltere'den başlayarak zaman içinde dünya geneline yayılan engelli hakları hareketi doğrultusunda gelişen bir alandır. Bu gelişme ile paralel olarak etkileri kısa süre içinde tarih alanında da görülmüş ve 2000'li yıllardan itibaren engellilik tarihsel bir analiz konusu haline almıştır. Bu yönde yapılan araştırmalar, engellilik kavramının kendiliğinden var olan bir şey değil, sosyal bir kurgu olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaların zamansal ve coğrafi kapsamı genişledikçe, engellilik tanımının kültüre ve topluma göre değiştiği giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu çalışma, engellilik tarihi araştırmalarının dünyadaki gelişimine, Amerika-Avrupa ekseninde ve Ortadoğu-İslam dünyasında durumuna, ardından da Türkiye'deki çalışmalara genel bir bakış sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engellik çalışmaları, engellilik tarihi, engellilik hareketi

ABSTRACT

Disability Studies developed in parallel with the disability rights movement, starting in North America and Europe in the 1980's, and subsequently spreading around the globe. This development soon influenced the field of history, with disability becoming a point of analysis in research. Studies to this end have demonstrated that the concept of disability is a social construct rather than a natural category. As the scope of research expanded in terms of time and geography, social, and cultural differences in the definition of disability became increasingly visible. This paper briefly outlines the development of the history of disability around the world, its situation in American-European and Middle Eastern-Islamic scholarship, and relevant studies in Turkey.

Keywords: Disability studies, history of disability, disability movement

Giriş

Daha önceleri nüfus, yoksulluk, istihdam, eğitim gibi konular altında değinilen engellilik, 2000'lerde odağın engelli haklarına yönelmesiyle birlikte gözlenen genel paradigma değişiminin ve tarih çalışmalarında feminist kuramın ve ötekilik çalışmalarının da etkisiyle, kendi adına bir analiz konusu olmaya başlamıştır.¹ Son yıllarda gelişen engellilik tarihi çalışmalarının siyasi farkındalıktan uzak olmadığını, “ezilen bir azınlığın” deneyimlerine ışık tutmakla kalmadığını belirtmek gerekir. Bu çalışmalar engellilik durumunun tarihsel ve kültürel olarak nasıl anlamlandırıldığını, söz konusu anlamların ardındaki süreçleri, biyolojik unsurlar ile toplumsal yaşam arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir.²

Bu çalışmada; dünyada engellilik tarihi çalışmalarının gelişimine ve durumuna kısaca göz atılmaktadır. Engelli hakları hareketinin yayılmasıyla birlikte öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de öne çıkmaya başlayan engellilik çalışmaları alanının özellikle 2010’lardan itibaren tarihçilik sahasını da etki altına alışı ve engellilik konusunun tarihçilik alanında bir analiz unsuru haline gelişi ele alınmaktadır. Dünya geneline yayılan hak temelli engellilik yaklaşımlarının Ortadoğu ve İslam dünyasında araştırmaları ne şekilde etkilediğine değinilmektedir. Ardından, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de henüz emekleme döneminde olduğunu söyleyebileceğimiz engellilik tarihi araştırmalarının durumuna bakılmaktadır. Bu alanın farklı kaynak türleri ve bakış açıları ile araştırmacılara sunduğu fırsatlar ve yapılacak çalışmaların taşıdığı potansiyel üzerinde durulmaktadır.

1. Dünyada Engellilik Tarihi Araştırmaları

Engellilik çalışmalarının akademik araştırma alanı olarak ortaya çıkışının 1960’larda Amerika’da Engellilik Hareketi’nin başlamasıyla ilişkili olduğu kabul edilmektedir.³ Engelli hakları hareketi engelli bireylerin deneyimlerinin görülür ve duyulur hale gelmesini sağlamak, ötekileştirilmelerinin ve dışlanmalarının kökünde yatan sebepleri incelemek ve yurttaşlık haklarını savunmak amacıyla 1980’lerden itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’den başlayarak bütün dünyaya dalga dalga yayılan bir hareket oldu. Bu hareketin etkisiyle akademik çalışmalarına yeni bir yön vermeye başlayan araştırmacılar engellilerin toplum dışına itilişlerini ve ezilişlerini toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi açılardan değerlendirerek açıklamaya giriştiler. Bu çalışmalar, bir anlamda, engelliliğe

1 Michael Rembis, Catherine J. Kudlick, and Kim Nielsen, “Introduction”, *The Oxford Handbook of Disability History*, ed. Michael Rembis v.dğr. (New York: Oxford University Press, 2018), 4.

2 David M. Turner, “Introduction: Approaching Anomalous Bodies”, *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. Kevin Stagg v.dğr. (Oxon and New York: Routledge, 2006), 1-2.

3 Lindsey Patterson “The Disability Rights Movement in the United States”, *Oxford Handbook of Disability History*, ed. Michael Rembis v.dğr. (Oxford: Oxford University Press, 2018), 439-458.

toplumsal yaklaşımlar, başka bir deyişle sosyal model için gereken zemini oluşturmaya katkıda bulundu.⁴

20. yüzyılın ilk yarısında engellilik üzerine yapılan çalışmalar engeli bireyde arayan medikal bir yaklaşımı yansıtmaktaydı. Bu anlayışla yapılan çalışmalar yeti yitimini düzeltilebilir bir kusur olarak gören bir yaklaşımın ürünüydü. Bu anlayış bir yandan engelliliğin tıbbi sebeplerini araştırırken bir yandan da söz konusu “kusurun” nasıl tamir edilebileceği üzerine kafa yormaktaydı. Engellilik durumunu bir anormallik olarak kabul eden medikal model çerçevesinde, engelli kişi -yeti yitimi iyileştirilemediği sürece- yaşantısını tam anlamıyla sürdürmesi mümkün olmayan bir hasta olarak değerlendirilmiştir. 1980’lerde bu yaklaşıma karşı çıkan kesimler sosyal model olarak tanımlanan farklı bir anlayışa yönelmişlerdir. Sosyal model, yeti yitimi ile engellilik arasındaki farkı tanımlamaya odaklanmış; engelli bireyin yaşama her anlamda katılmamasının yeti yitiminden değil toplumun ve çevrenin yapısından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu yaklaşıma göre, engel bireyden kaynaklanmamaktadır; çevre bireylerin gereksinimlere göre planlanabilir, değiştirilebilir ve yeniden yapılandırılabilir. Sosyal model engelleri tespit etmek ve ortadan kaldırmak sorumluluğunun resmi kurum ve karar mercilerine ait olduğunu öngörmektedir. Günümüzde dünya genelinde engelli hakları savunucularının ve Birleşmiş Milletler’in (BM) öncülüğünü yaptığı engelli hakları yaklaşımı ise sosyal modelden yola çıkarak ilerlemiştir. Engelliliği yardım gerektiren tıbbi bir durum değil toplumsal zenginliğin bir unsuru olarak değerlendiren bu yaklaşım engelli bireylerin tüm hizmet ve fırsatlara toplumun diğer kesimleri ile eşit şartlar altında erişme hakkı olduğunu savunmaktadır.⁵

Engellilik ile ilgili konularda medikal modelden sosyal modele geçiş, ardından da hak temelli yaklaşımlara yöneliş engellilik tarihi çalışmalarına çok kısa sürede yansdı. Tıp tarihçileri engellilere medikal açıdan birer “hasta” olarak yaklaşırken, engellilik tarihçileri engelli bireyi tıp kurumlarının dışında eylemleri ve düşünceleri olan bireyler olarak ele almakla işe başladılar. Aradaki fark büyük oranda, engellilik tarihi üzerine çalışan bir tıp tarihçisi olan Sandy Sufian’ın tabiriyle, “*her şeyden önce, belli bir toplumda engelliliğin ne anlama geldiğini ve engelli kişilerin deneyimlerini anlamaya yönelik bir sorunsal ile*” yola çıkılmasından kaynaklanıyordu.⁶ Alanın önde gelen araştırmacılarından Catherine Kudlick, tıp tarihçilerinin

4 Rembis v.dğr., “Introduction”, 1-20.

5 Tom Shakespeare, “The Social Model of Disability”, *The Disability Studies Reader*, ed. Lennard J. Davis, 4th ed. (London: Routledge, 2013), 214-221; Paul Harpur, “Embracing the New Disability Rights Paradigm: The Importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, *Disability & Society* 27/1 (2012): 2, 5; Kaufman-Scarborough, Carol ve Stacey Menzel Baker, “Do People with Disabilities Believe the ADA Has Served Their Consumer Interests?”, *Journal of Consumer Affairs* 39/1 (2005): 3-5.

6 Sandy Sufian, “Engaging in Productive Conversation: Writing Histories of Medicine and Disability in the Middle East and North Africa”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 120-123.

engelliliği tedavi edilmesi gereken bir mesele, engellileri ise ‘hasta’ ya da ‘kurban’ olarak gördüklerine; engellilik tarihçilerinin ise engelliliğe sadece kişi açısından değil, engellilik ile ilişkili “siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler de dâhil olmak üzere” her unsur açısından baktığına dikkat çeker. Kudlick, öte yandan, iki alanın birbirinden tamamen bağımsız olmadığını, tıp tarihi ile engellilik tarihi alanlarının ortak kaynaklardan ve noktalardan beslendiğini, aralarında bir diyalog olmasının gerekliliğini de yadsımaz.⁷

2. Avrupa-Amerika Odaklı Engellilik Tarihi Çalışmaları

20. yüzyılda yıkıcı etkileri olan özellikle İkinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, çocuk felci salgını, nüfusun giderek yaşlanması gibi etkenlerin engelli bireylerin sorunlarını toplumsal zeminde daha görünür kıldığı söylenebilir. Engelli hakları hareketinin Kuzey Amerika’dan başlayarak diğer ülkelere yayılması engellilere yönelik kamusal ve toplumsal yaklaşımlara da yön verirken, konuyla ilgili siyasi adımların da harekete destek verdiği görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde 26 Temmuz 1990 tarihinde kabul edilen Amerikan Engellilik Yasası (American Disability Act - ADA) engelli bireylerin hizmetlerden yararlanabilmelerini ve yasal haklarını engelli olmayan bireylerle eşit düzeyde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla yürürlüğe girmişti. ADA günümüzde Amerika dışında Avrupa’da da erişilebilirlik konusunda standart olarak kabul edilmiş bir belge niteliğini taşımaktadır. İngiltere’de, engellilerin yaşamın her alanına katılım sağlaması, hizmet ve haklardan diğer vatandaşlarla eşit düzeyde yararlanması ve engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi için 2010 yılında Eşitlik Yasası (Equality Act) yürürlüğe girmiştir. 15 Kasım 2010 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi aracılığıyla üye devletlerce kabul edilen 2010-2020 Engellilik Stratejisi’nde engellilere sağlanan hizmetlerin temel hak olduğu vurgulanmakta ve hak kullanımının önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmektedir. Hak temelli yaklaşım Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği’nin çeşitli tavsiye kararları ile de desteklenmektedir.⁸ Bu gelişmelerin de etkisiyle engellilik tarihi alanındaki ilk kapsamlı çalışmaların Amerika-Avrupa ekseninde ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir.

Avrupa’da engellilerin tarihine eleştirel bir yaklaşımla odaklanan çalışmalara bu gelişmelerden önce iki yazarın eserlerinde rastlanır. Fransız düşünür ve düşünce tarihçisi Michel Foucault’nun (1926-1984) ilk olarak 1961’de Fransızca, 1964’te ise kısaltılmış İngilizce edisyon olarak yayınlanan *Folie et Déraison: Histoire de la folie à l’âge classique* (Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi) adlı eseri oldukça geniş yankı uyandırmıştır ve günü-

7 Catherine Kudlick, “Social History of Medicine and Disability History”, *Oxford Handbook of Disability History*, ed. Michael Rembis v.dğr. (Oxford: Oxford University Press, 2018), 105-124.

8 Zeynep Nevin Yelçe, Dilşah Pınar Ensari ve Mehmet Bora Burat, “Bilgi ve Hizmete Erişim”, *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*, ed. Elzi Menda v.dğr. (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2013), 21-22.

müzde halen pek çok çalışmaya ışık tutmaktadır.⁹ Fransız antropolog Henri-Jacques Stiker'ın *Corps infirmes et societes* başlıklı kitabı da alanın temel eserlerinden biri sayılmaktadır. Stiker bu kitapta, antik çağlardan kendi yaşadığı döneme kadar olan süre zarfında engelliliğin nasıl temsil bulunduğunu mercek altına alır. İlk olarak 1982'de Fransa'da yayınlanan eser, 1997'de Fransa'da revizyonlarla birlikte yeniden basılmış, 1999'da ise İngilizceye tercüme edilerek *A History of Disability* (Engelliliğin Tarihi) adıyla yayınlanmıştır.¹⁰ Foucault'nun yukarıda değindiğimiz eserinin tamamının ilk kez 2006 yılında Fransızcadan İngilizceye *History of Madness* (Deliliğin Tarihi) başlığıyla çevrilerek daha geniş kitlelere ulaştığı da düşünülecek olursa, bu iki Fransız düşünürün eserlerinin engellilik çalışmalarının gelişimine paralel olarak daha geniş kitlelere ulaşmaya başladığı ve tarih alanındaki çalışmalara entelektüel anlamda bir zemin hazırlamış olduğu görülebilir.¹¹ Stiker'ın İngilizce basımının önsözünde, David T. Mitchell, Stiker'ın çalışmasının 1990'ların ortalarına kadar görülen çalışmalardan farkını vurgularken, çalışmanın “*ne insanın içini rahatlatan ilerlemeci bir gidişat ne de sadece olumlu ve olumsuz unsurlardan oluşan düz bir anlayış*” sergilediğini belirtir. Mitchell'a göre, bu eser mevcut kültürel gelişim anlatılarına bir meydan okuyuştur.¹²

Bu anlamda kilit bir eser olarak nitelenebilecek ilk kapsamlı yayının 2001 yılında Amerika'da Paul Longmore ve Lauri Umansky editörlüğünde yayınlanan *The New Disability History: American Perspectives* (Yeni Engellilik Tarihi: Amerika'dan Perspektifler) adlı derleme olduğu söylenebilir.¹³ Ağırlıklı olarak 19. ve 20. yüzyıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde engellilik durumunu mercek altına alan bu kitabın engellilik çalışmalarındaki yeni yaklaşımları tarihsel meselelere uyguladığı söylenebilir. Bu derleme engelliliğin tarih alanında meşru bir analiz kategorisi olmasına katkıda bulunmuştur. Kitabın başlığında geçen “yeni” sözcüğü bile aslında büyük bir anlam ifade eder. Bu eser ve ardından gelenler artık kendiliğinden var olan bir eksiklik durumundan değil, toplumsal bir kurgunun tarihinden söz etmektedirler. Araştırmalar geliştikçe, tarihi ve coğrafi kapsam genişledikçe, engellilik tanımının duruma göre değiştiği fark edilir. Belli bir zaman diliminde veya coğrafyada engel olarak görülmeyen bir durumun başka zaman dilimlerinde veya coğrafyalarda engel olarak görülebildiği anlaşılır. Bu gözlemler engellilik kavramının zaman içinde değişim geçirebildiğini, coğrafyaya

9 Michel Foucault, *Folie et Déraison: Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris: Librairie Plon, 1961). Eserin Türkçe çevirisi için, bkz. *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: İmge Yayınevi, 1992).

10 Henri-Jacques Stiker, *Corps infirmes et societes*, (Paris: Aubier-Montaigne, 1982); *Corps infirmes et societes* (Paris: Dunod, 1997); *A History of Disability*, çev. William Sayers (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999).

11 Michel Foucault, *History of Madness*, çev. Jonathan Murphy ve Jean Khalifa (New York: Routledge, 2006).

12 Stiker, *A History of Disability*, s. vii.

13 *The New Disability History: American Perspectives*, ed. Paul Longmore v.dğr. (New York: New York University Press, 2001).

göre farklılık gösterebildiğini, tek ve sabit bir kategori olmadığını ve bu nedenle toplumsal bir kurgu olarak değerlendirilmesi ve incelenmesi gereğini ortaya koymuştur.¹⁴ 2006 yılında kabul edilerek 2008’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin girişinde engelliliğin sürekli değişim içinde olan bir kavram olduğunun vurgulanması bu savın genel kabul görmeye başlamasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁵

2018’de dünya çapında saygınlığı olan iki akademik yayınevi bu yaklaşımla kapsamlı birer derleme yayınlamıştır. Farklı ülkelerden 52 araştırmacının çalışmalarını bir araya getiren *The Routledge History of Disability* (Routledge Engellilik Tarihi), engellilik tarihini farklı dönemler ve kültürler; ulusal engellilik politikaları, programları ve hizmetleri; eğitim ve öğretim; gösteri, bilim, hizmetler ve yurttaşlık hakları olmak üzere dört ana bölüm altında incelemektedir. Derlemede yer alan makalelerde antik çağlardan günümüze geniş bir zaman yelpazesi, Kanada’dan Nijerya’ya ve Hong-Kong’a uzanan kapsamlı bir coğrafya, zihinsel engellilerden görme ve işitme engellilere farklı engel grupları tarihi bağlamlar içinde ele alınmaktadır.¹⁶ *Oxford Handbook of Disability History* ise farklı alanlardan 30 araştırmacının çalışmalarını kavramlar, istihdam, kurumlar, engelliliğin temsili, hareketler ve kimlikler olmak üzere beş ana başlık altında bir araya getirmektedir.¹⁷ Engelliliği tarihsel bir analiz noktası olarak zamansal, kültürel ve tematik olarak ele almanın yanı sıra engelliğin kesiştiği diğer kimlik kümeleri ile ilişkisini de göz önünde bulundurmaları bu iki kitabın ortak yönlerindedir.

David Bolt ve Robert McRuer editörlüğünde hazırlanan, Bloomsbury yayınevi tarafından 2020 yılı başında satışa sunulan, *A Cultural History of Disability* (Engelliliğin Kültürel Tarihi) adlı altı ciltlik kapsamlı seri Batı dünyasında engelliliğe bakışın 2500 yıl içindeki evrimini, farklı kültürel ve toplumsal şartlar altında değişen algıları mercek altına alıyor. Elliden fazla uzmanın katkısıyla hayata geçirilen bu çalışma engellilik tarihi çalışmalarına da yeni bir perspektif getirecektir kuşkusuz.¹⁸

3. İslam Dini Odaklı Engellilik Tarihi Çalışmaları

Ortadoğu ülkelerinde engellilik çalışmaları Avrupa ve Amerika merkezli çalışmalardan daha geç başladıysa da bu ülkelerde gelişen engelli hakları hareketleri ile birlikte hız kazan-

14 Roy Hanes, “Introduction”, *The Routledge History of Disability*, ed. Roy Hanes v.dğr. (New York: Routledge, 2018), 1-6; Rembis v.dğr., “Introduction”, s. 7.

15 “United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities” (Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi), Giriş (5). Erişim tarihi: 21.08.2019, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/preamble.html>

16 *The Routledge History of Disability*, ed. Roy Hanes v.dğr. (New York: Routledge, 2018).

17 Michael Rembis ve diğ., *Oxford Handbook of Disability History* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

18 Daha geniş bilgi için, bkz. <https://www.bloomsbury.com/uk/a-cultural-history-of-disability-9781350029538/>

dığı söylenebilir.¹⁹ Örneğin, antropolog Christine Sargent Ürdün’de yaptığı saha çalışmalarında ülkede faaliyet gösteren engelli hakları savunucularının uluslararası engelli hakları kampanyalarında ve kalkınma projelerinde yer aldıklarını, çoğu engelli olan bu aktivistlerin uluslararası ve ulusal mevzuata hâkim olduklarını, uygulamaların kanunlara uyum göstermesi için çabaladıklarını gözlemlemiştir.²⁰ İslam hukukunun engellilere yaklaşımı 1990’lardan bu yana akademik çalışmalara konu olmuş; 2015 yılında ise Kuveyt’te toplanan Uluslararası İslami Fıkıh Akademisi geçmiş ve mevcut gözlemlere dayalı olarak engelli kişilerin bakımına yönelik İslami ilkeleri düzenleyen bir fetva yayınlamıştır.²¹

Bu anlamda, öncü çalışmalardan biri Sara Scalenghe’nin 2014’de yayınlanan *Disability in the Ottoman Arab World* (Osmanlı Arap Dünyası’nda Engellilik) adlı kitabıdır. Yazar, Arap dünyasında engellilik tarihi üzerine çalışma yapacak olan birinin karşısına çıkacak ilk zorluğun Arapçada tam olarak bu anlamı taşıyan bir sözcüğün bulunmayışı olduğunu belirtir. Bu da “engelli” ve “engellilik” kavramlarının modern Avrupa kültürünün ürünleri olmasından kaynaklanmaktadır.²² Scalenghe, engellilik çalışmalarının halen Avrupa ve Amerika merkezli ilerlediğini belirtmekle birlikte, Ortadoğu’nun bu çalışmalardan yararlanabileceği gibi bu çalışmalara çok katkı sağlayabileceğinin altını da çizmektedir.²³

Engelliliği tarihsel süreçte müstakil olarak ele alan ilk çalışmalardan biri Fareed Haj’ın 1970’de yayınlanan *Disability in Antiquity* (Antik Çağlarda Engellilik) adlı kitabıdır. İslamiyet’in ilk altı yüzyılına odaklanan bu çalışmada Haj, hastalık, savaş ve ceza sonucu oluşan engellilik durumlarının kısa bir tarihçesini sunmakla birlikte genel bir analize gitmemiş, eleştirel bir tutum sergilememiştir.²⁴ Kuzey Amerika’da olduğu gibi Ortadoğu’da da askeri çatışmaların tırmanışa geçmesi ve giderek daha çok insanın hayatını etkiler hale gelmesi ile birlikte bu tutum değişmeye başlamış, engellilerin hak savunuları daha öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Modern Ortadoğu edebiyatlarında engelliliğin yansımaları üzerine çalışan Abir Hamdar, gerek biyografik gerek kurgusal olsun, engellilik anlatılarında görülen artışın Arap dünyasında egemen olan nicel çalışmalara kişisel (ve dolayısıyla nitel) bir boyut kazandırdığını ileri sürer. Ailelerin engelli çocuk sahibi olmaktan utandıkları, engelliliğin

19 Sara Scalenghe, *Disability in the Ottoman Arab World* (New York: Cambridge University Press, 2014), 8-9.

20 Christine Sargent, “Situating Disability in the Anthropology of the Middle East”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 131-134.

21 Vardit Rispler Chaim, “Some Observations on Attitudes to Disability in Islamic Law”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 116-119. 213 numaralı bu fetva “İslam Hukukunda Engelli Bireylerin Haklarına Dair Fetva” başlığını taşımaktadır.

22 Sara Scalenghe, *Disability in the Ottoman Arab World*, s. 1.

23 Scalenghe, “Disability Studies”, s. 109.

24 Fareed Haj, *Disability in Antiquity* (New York: Philosophical Library, 1970).

saklandığı, depresif bir konu olarak görüldüğü, dillendirilmesinden çekinilen bir ortamda bu gelişmenin tesadüfi olmadığı görüşünü savunur. Bu değişimin siyasi atmosfere bağlı olduğunu savunan Hamdar, güncel Irak edebiyatının sakatlanmış, bir uzvunu kaybetmiş, hasar görmüş bedenlerin tasvirlerini sıkça gösterdiğini hatırlatır.²⁵

2000’lerde engelliliğin anlamı ve kavramsal değerlendirmeleri akademik anlamda ele alınmaya başlamıştır. Örneğin, Maysaa Bazna ve Tarek A. Hatab engellilik ile ilintili kör, sağır, topal gibi terimlerin Kur’an’da nasıl geçtiğini inceleyerek konuyla ilgili bir terminoloji yerleştirilmesine katkıda bulunmuş;²⁶ Mohamed M. I. Ghaly, 11. yüzyıl öncesinin fizyonomi metinlerini Şafi ve Hanbeli âlimlerinin fizyonomi savları ile karşılaştırmıştır.²⁷

2000’lerden itibaren farklı alanlardaki derleme ve ansiklopedilerde de Ortadoğu ve İslam toplumlarında engellilik üzerine en az birer çalışmanın yer aldığı görülür.²⁸ Örneğin, 2004 yılında Suad Joseph editörlüğünde yayınlanan *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures* (İslam Kültürleri ve Kadınlar Ansiklopedisi) adlı ansiklopedinin ikinci cildinde konu “Engellilik” başlığı altında ayrı bir bölümde ele alınmıştır.²⁹ Sara Scalenghe’nin *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia* için kaleme aldığı “Engellilik” maddesi de İslam dünyasının tarihi üzerine odaklanan ansiklopedilerde engellilik başlığının yer almaya başlamasına örnektir.³⁰

Son olarak, *International Journal of Middle East Studies*’in (Uluslararası Ortadoğu Çalışmaları Dergisi) Şubat 2019’da yayınlanan sayısında yer alan Yuvarlak Masa bölümünün konusu Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da Engellilik Çalışmaları idi. Yedi araştırmacı tarafından hazırlanan bölümde bu coğrafyada Engellilik Çalışmaları’nın gelişimi;³¹ Ortaçağ engellilik anlatılarında aile içi şiddet;³² İslam hukukunda engelliliğe yönelik yaklaşımlar;³³ tıp ve en-

25 Hamdar, “Between Representation and Reality”, 127-130.

26 Maysaa S. Bazna ve Tarek A. Hatab. “Disability in the Qur’an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing, and Relating to Disability”, *Journal of Religion, Disability and Health* 9/1 (2005): 5–27.

27 Mohamed M. I. Ghaly, “Physiognomy: A Forgotten Chapter of Disability in Islam: The Discussion of Muslim Jurists”, *Bibliotheca Orientalis* 66/3-4 (2009): 161–197.

28 Örnek olarak, bkz. Kristina L. Richardson, “Disability? Perspectives on Bodily Difference from the Middle East”, *Why the Middle Ages Matter: Medieval Light on Modern Injustice*, ed. Celia Ghazelle v.dğr. (Londra ve New York: Routledge, 2011), s. 121–129.

29 “Disabilities”, *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, c. 2, ed. Suad Joseph (Leiden, The Netherlands: Brill, 2004).

30 Sara Scalenghe, “Disability”, *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, ed. Josef Meri (New York: Routledge, 2006), 1: 208-209.

31 Sara Scalenghe, “Disability Studies in the Middle East and North Africa: A Field Emerges”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 109-112.

32 Kristina L. Richardson, “Domestic Violence in Medieval Disability Narratives”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 113-115.

33 Vardit Rispler Chaim, “Some Observations on Attitudes to Disability in Islamic Law”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 116-119.

gellilik tarihleri yazımı,³⁴ akıl sağlığı ve Engellilik Çalışmaları;³⁵ Arap edebiyatında engelli bedenler,³⁶ engelliliğin Ortadoğu antropolojisinde konumlandırılması³⁷ konuları ele alınmıştır.

4. Türkiye’de Engellilik Tarihi Çalışmaları

Engellilik Çalışmaları alanının Türkiye’de dünyada gelişen çalışmaları izleyerek başladığı söylenebilir. Öte yandan, bu alanın Türkiye’de, diğer ülkelerde olduğu gibi, hak savunucularının ve engelli aktivistlerin çalışmalarından hız aldığını söylemek de yanlış olmayacaktır. 12 Mart 2013 tarihli TBMM Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu’nda 1991 seçimlerinden beş ay önce “400-500 kişiden oluşan engelli bir grubun siyasi parti grupları ile görüşerek engelliler hakkında yasa taslağını ilgilere sunduğu, bu hareketin de engellilerin toplumdaki yerinin fark edilmesine yol açtığı” vurgulanmıştır.³⁸ Aynı dönemde sunulan TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporu’nda, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi’nde belirtildiği gibi, engelliliğin insan hakları hukukunun vazgeçilmez bir parçası olduğunun; engelli haklarının bireyin toplumsal yaşama, ayrımcılığa maruz kalmaksızın diğer bireylerle eşit katılımını öngördüğünün altı çizilmiştir.³⁹

Birleşmiş Milletler’in 2006’da kabul ettiği “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme”nin Türkiye tarafından imzalanması Türkiye’de engelli hakları hareketi açısından kayda değer bir gelişmedir.⁴⁰ Devlet bu sözleşmeye taraf olarak engellileri “hak öznesi özerk bireyler” olarak tanımış ve kabul etmiştir:

Engellilerin talepleri ve hak temelli mücadeleleriyle “engelliliğin bir insan hakları meselesi olduğu” küresel anlamda kabul edilen bir yaklaşım haline gelmiştir. Artık engelliler kendileri hakkında başkaları tarafından karar verilen koruma ve yardıma muhtaç bireyler olarak görülme yerine kendi yaşamları üzerinde yetki ve karar sahibi hak öznesi özerk bireyler olarak

-
- 34 Sandy Sufian, “Engaging in Productive Conversation: Writing Histories of Medicine and Disability in the Middle East and North Africa”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 120-123.
- 35 Beverly Tsacoyianis, “From Patient to Survivor: Mental Health and Disability Studies”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 124-126.
- 36 Abir Hamdar, “Between Representation and Reality: Disabled Bodies in Arabic Literature”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 127-130.
- 37 Christine Sargent, “Situating Disability in the Anthropology of the Middle East”, *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 131-134.
- 38 “Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu”, *Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı*, Esas No: 1/745, 2/594, 847, 1037, Karar No: 12, (12.03.2013), s. 25. Erişim tarihi: 28.08.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss436.pdf>
- 39 “İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporu”, *Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı*, Esas No: 1/745, Karar No: 42, (04.03.2013), s. 19. Erişim tarihi: 28.08.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss436.pdf>
- 40 Karar ve sözleşme metni için, bkz. *Resmi Gazete*, 27288 (14.07.2009). Erişim tarihi: 20.08.2019, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

kabul edilmektedir. Bu yaklaşım engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ile insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmek amacıyla taşıyan EHİS'in BM tarafından 2006 yılında kabul edilmesiyle resmîyet kazanmıştır. 30 Mart 2007 tarihinde imzalaya açılan EHİS ülkemiz tarafından aynı tarihte imzalanmış ve onay süreci tamamlanarak 2009 yılında Sözleşme'ye taraf olunmuştur. Sözleşme'nin Ek ihtiyari protokolü ise aynı yıl imzalanarak onay süreci 26 Mart 2015 tarihinde tamamlanmıştır.⁴¹

Osmanlı döneminde engelliliğin tarihi açısından öncü çalışmalardan biri Sara Scalenghe'nin yukarıda adı geçen çalışmasıdır. Yazarın doktora teziyle başlayıp *Disability in the Ottoman Arab World, 1500–1800* adlı kitabına varan ilgisi Mark Miles'in "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court, 1500–1700," (Sarayda İşaretleşmek: Osmanlı Sarayında Dilsizler, Cüceler ve El Hareketleri) adlı makalesi ile başlamıştı.⁴² Osmanlı dünyasında engellileri ele alan ilk çalışmalardan biri olan bu makale Engellilik Çalışmaları alanının öncü yayınlarından *Disability & Society* dergisinde yayınlandı. Miles'in çalışması bir yandan Osmanlı tarihinin dünya tarihçiliğinin ana akımında yerini almasına katkı sunarken, bir yandan da Osmanlı tarihi araştırmacılarına yeni bir alan açmış, engellilik tarihi çalışmalarına bir kapı aralamıştı. Miles 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında dilsizler ve aralarında anlaşmak için kullandıkları işaret dili hakkında yazılanları modern dilbilimi ve tarih yazımı ölçütlerine göre incelemiştir. Yazar, "ciddi" Osmanlı tarihçilerinin dilsizleri, cüceleri ve "soytarılar"ı ciddiyetsiz bulduklarını, çalışmalarında nadiren ancak bir dipnot olarak yer verdiklerini, konuyu "ilginç" bulan tarihçilerin de nezaketten (ya da ayıp olur) endişesiyle yazmaktan kaçındıklarını belirtiyordu.⁴³ Scalenghe de modern Osmanlı tarihçiliğinde bu konudaki boşluğu dile getirir:

Engelli kişiler Osmanlı Arap dünyasının genel manzarası içinde toplumla bütünleşmiş bir unsur olmasına rağmen, araştırmacılar tarafından neredeyse görmezden gelinmişlerdir. Kenarda köşede kalmış ve güçten mahrum bırakılmış grupların yaşantılarına genellikle duyarlı olan, insanlık deneyiminin hemen hemen her vechesi üzerine derinlikli ve nüansları gözetken bir şekilde yaklaşarak yazmış olan toplumsal tarihçiler bile engellilik konusuna pek ilgi göstermiş değiller. Aslında A.B.D. uyruklu engellilik tarihçisi Douglas Baynton'ın "bakacak olursanız tarihin her köşesinde engellilik olduğunu görürsünüz, ama yazdığımız tarihlerde" şeklindeki çarpıcı yorumu Arap dünyası üzerine yapılan akademik çalışmalar bağlamına tam olarak uyuyor.⁴⁴

41 Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamında Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri Kitabı*, Mart 2016. Erişim tarihi: 28.08.2019, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/5599/engellilerin-haklarına-ilişkin-sozleşme-kapsamında-engelli-hakları-ulusal-gostergeleri-kitabı-turkce.pdf>

42 Mark Miles, "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court, 1500–1700", *Disability & Society* 15 (2000): 115-134.

43 Miles, "Signing in the Seraglio", 129.

44 Scalenghe, *Disability in the Ottoman Arab World*, 5.

2000 yılından bu yana bakıldığında Türkiye’de engellilik tarihi alanında yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun son, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerine yoğunlaştığı görülebilir. Bu durumun büyük oranda söz konusu dönem için belge ve kaynakların daha erişilebilir ve çeşitli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak durumun sadece bundan ibaret olmadığını da belirtmek gerekir. 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar büyük ölçekli savaşlar, çocuk felci gibi büyük salgınlar, geniş etkiler yaratan ekonomik buhranlar yeti yitimine uğrayan kişileri daha görünür kılmış olmalıdır. Yeti yitimini düzeltilmesi gereken bir kusur olarak gören tıbbi odaklı yaklaşımların yanı sıra engellilik durumunu ortadan kaldırıp engellileri “normal” insan yapmaya yönelik eğitim programları, kurumsal çalışmalar ve tıbbi gelişmeler bu dönemde kurumsallaşmanın giderek genişlemesine şahit olmuştur. Bu da dönem hakkında hem daha kapsamlı ve çeşitli kaynaklar bulma imkânı hem de bu kurumsallaşma sürecini sorunsallaştırma gereği doğurmuştur.

2000’li yıllarda engellilik tarihi üzerine uluslararası yayınevleri tarafından yayınlanan derlemelerde yer alan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti odaklı çalışmalarda da bu dönemin ağır bastığı görülmektedir. Ayça Alemdaroğlu’nun soy ıslahı (öjenik) fikrinin kökenlerine indiği, 1920’lerde ve 1930’larda Türkiye’nin ulus-devlet inşa sürecindeki etkilerini incelediği “Eugenics, Modernity, and Nationalism” (Soy Islahı, Modernite ve Milliyetçilik) başlıklı makalesi 20. yüzyıl başlarında siyasi iktidar ile tıbbi söylemler arasındaki dinamiği ve bu dinamiğin kapsama ve dışlama süreçlerindeki rolünü incelemektedir.⁴⁵ Mualla Erkılıç, yukarıda sözü geçen *The Routledge History of Disability*’de yer alan “Developments in Disability Issues during the Late Ottoman Period of Turkish History from 1876 to 1909” (Türk Tarihinin 1876-1909 Arası Geç Osmanlı Döneminde Engellilik ile İlgili Meselelerdeki Gelişmeler) başlıklı makalesinde, söz konusu dönemde engellilere yönelik tutumları, eğitim ve hizmet konularında atılan kurumsal adımları incelemektedir. Erkılıç, engellilere yönelik İslami ilkelerle yönlenen hayırseverlik ve sadaka yaklaşımının 19. yüzyıl sonlarına doğru yerini engelli bireylerin eğitilebilir (ve dolayısıyla işe yarayabilir) olduğu yönündeki görüşe bıraktığını belirtir ve bu süreci II. Abdülhamid döneminin kurumsallaşma ve modernleşme reformları bağlamında değerlendirir.⁴⁶

Bu durumu örneklendirmek açısından 2000’li yıllarda yazılmış üç lisansüstü teze de bakılabilir. Söz konusu tezlerin ikisinin kurumsallaşmanın çok yoğun olarak gözlenebildiği II. Ab-

45 Ayça Alemdaroğlu, “Eugenics, Modernity, and Nationalism”, *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. Kevin Stagg v.dğr. (New York: Routledge, 2006), 126-141.

46 Mualla Erkılıç, “Developments in Disability Issues during the Late Ottoman Period of Turkish History from 1876 to 1909”, *The Routledge History of Disability* ed. Roy Hanes v.dğr. (Oxon and New York: Routledge, 2018), 56-69.

dülhamid (1842-1918) dönemini ele alması şaşırtıcı değildir. Kamuran Şimşek, 2017 yılında tamamladığı “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)” başlıklı doktora tezinde savaş, hastalık, iş kazası ve yaşlılık gibi sonradan ortaya çıkan nedenler neticesinde engelli sayısında yaşanan artış karşısında Osmanlı Devleti’nin ürettiği sosyal politikaları ele almıştır. Şimşek, II. Abdülhamid’in maddi yardımların yanı sıra kimsesiz, yaşlı ve engellilerin işe, barınma, bakım ve eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak tesis ettiği müesseseler hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada söz konusu müesseselerden, özellikle, Osmanlı Devleti’nde engelli çocukların eğitimi konusunda atılan ilk adım olması nedeniyle ayrı bir önem atfedilen Sağır, Dilsiz ve Ama Mektebi üzerinde durulmaktadır.⁴⁷ Bu minvalde, İzi Harika Karataş tarafından 2007’de sunulan “An Analysis of Policies towards the Born Disabled, Victims of Work Accidents and Natural Disasters during the Hamidian Era, 1876-1909” (II. Abdülhamid Dönemi’nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi, 1876-1909) başlıklı yüksek lisans tezinde engellileri korumaya yönelik farklı politikalar ve girişimler analiz edilerek, II. Abdülhamid döneminde görülen kurumsallaştırma çabaları kamuya yönelik standartlaştırılmış hizmet yaratma çerçevesinde değerlendirilmektedir. Karataş tezinde kurumsal bilgilerin bir adım ilerisine geçerek atılan adımları II. Abdülhamid’in siyasi gündemi ve iktidarını meşrulaştırma çabaları bağlamında da incelemiştir.⁴⁸ Bu dönemin tıbbi ve kurumsal bağlamına dair ipuçları içermesi açısından, Hasan Basri Sayı tarafından 2008’de sunulan “Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey’in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları” başlıklı, biyografik nitelikli yüksek lisans tezi örnek olarak zikredilebilir. Tezde Mehmet Esat Işık’ın (1865-1936) hayatının yanı sıra Türkiye’de özel eğitim ve özellikle görme engellilerin eğitimi alanındaki katkıları arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.⁴⁹

Türkiye’de engellilik tarihi alanındaki araştırmalar ağırlıklı olarak dilsizler, sağırlar ve körler üzerine yoğunlaşmış durumdadır. İşitme ve görme engellilerin eğitimine yönelik çalışmalar en sık karşımıza çıkanlardır; bunu istihdam konulu çalışmalar izlemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle sağır ve dilsizler olmak üzere engellilerin eğitimi ve istihdamı üzerine yoğunlaşan çalışmalarında Osmanlı döneminde engellilik durumunun ve engellilere yaklaşımın yekpare bir modele indirgenemeyeceğini vurgulayan Sezai Balcı da özellikle 19.

47 Kamuran Şimşek, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)*, (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

48 İzi Harika Karataş, “An Analysis of Policies towards the Born Disabled, Victims of Work Accidents and Natural Disasters during the Hamidian Era, 1876-1909” (*II. Abdülhamid Dönemi’nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi, 1876-1909*), (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

49 Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey’in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

yüzyılın sonlarına doğru belediyecilik hizmetlerinde bakanlıkların gelişmesiyle birlikte pek çok değişim yaşandığını ortaya koymaktadır.⁵⁰

Ezgi Dikici'nin 2006 yılında tamamladığı yüksek lisans tezinin bir özeti niteliğindeki “Saltanat Sembolü Olarak ‘Farklı’ Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler” başlıklı makalesi, dünyada görülmekte olan kavramsal yaklaşımı karşılaştırmalı tarih anlayışıyla Türkiye’de geniş bir okuyucu kitlesine sunan ilk örneklerdendir.⁵¹ Dikici, “Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries” başlıklı tezinde 16. ve 17. yüzyıllarda sarayda istihdam edilen cüce ve dilsizlerin işlevlerinin ve koşullarının yanı sıra dönemin siyasi ve idari şartlarında üstlendikleri sembolik anlamları da ele almaktadır.⁵²

Sağırılar ve dilsizlerden sonra en iyi incelenmiş grubun körler olduğu görülmektedir. Âmâlik engellilik tarihi çalışmalarında diğer engel gruplarından daha fazla yer tutmakla birlikte, bu konudaki araştırmalar da ağırlıklı olarak 19. ve 20. yüzyıllarda kurumsal odaklı eğitim ve istihdam konularında yoğunlaşmış durumdadır. İdris Yücel’in 1902-1914 yılları arasında faaliyet gösteren Urfa Amerikan Körler Okulu üzerine yaptığı çalışma kurumsal bir zeminden yola çıkarak söz ettiğimiz eğitim ve istihdam çabalarını özel bir örnek üzerinden incelemektedir.⁵³ “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)” başlıklı makalede geçen “Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlerin mevcudiyetini, Ermeni meselesi ekseninin ötesinde, birkaç basamak yukarıdan değerlendirmek, misyonerlik faaliyetlerinin bütüncül olarak idrak edilmesine yardımcı olacaktır,” ifadesinden anlaşılacağı üzere,⁵⁴ Yücel’in asıl odağı engellilik değil misyonerlik faaliyetlerinin işleyiş mekanizmasıdır. Okul misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde dinî propaganda ve misyonerlik uygulamasının aracı olsa da yazarın Amerikan Bord arşivlerinden çıkardığı belgeler okulun öğretmenleri, öğrencileri, veliler ve çevredeki halk hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Daha da önemlisi, körlerin eğitiminin ve dolayısıyla sosyal ve ekonomik anlamda topluma katılımlarının bir yandan hayırseverlik ve sosyal yardımlaşma kavramları bir yandan da dini propaganda ile nasıl iç içe geçtiğine ışık tutmaktadır.

50 Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi: Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2013) ve “Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı”, *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, ed. Feridun Emecen ve Emrah Savaş Gürkan (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2018), 637-74.

51 Ezgi Dikici, “Saltanat Sembolü Olarak ‘Farklı’ Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih* 248 (2014): 16-25.

52 Ezgi Dikici, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, (Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 2006).

53 İdris Yücel, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/14 (2011): 65-86.

54 Yücel, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi”, 67.

5. Sonuç Yerine: Yeni Ufuklar

Türkiye’de engellilik tarihi dendiğinde önümüzde neredeyse el değmemiş, keşfedilmeyi bekleyen bir alan duruyor. Tarihçilerin diğer pek çok alanda kullanmaya başlamış olduğu sıra dışı kaynaklar, değişik yaklaşımlar, disiplinler arası yöntemler ve sorulabilecek farklı sorular tarihsel süreçte engelli bireylerin deneyimlerine ve toplumsal algılara da ışık tutabilir.

Miles, Osmanlı tarihçiliğine yeni bir kapı aralayan makalesinde günümüzün engellilik tarihçilerine bir uyarıda bulunur:

Modern engellilik çalışmaları dünyası bir başka hususa daha dikkat etmeli. Engellilerin tarihini yazmak için başvurduğumuz kayıtlar karşımıza güzelce paketlenmiş, ayıklanmış ve kamuoyuna sunulmaya uygun bir şekilde çıkmaz pek. Kanıtlar genellikle hem bölük pörçük hem de orijinalinin üzerinden defalarca kez geçilmiş haldedir. Neredeyse tümü algıları şu anda içinde bulunduğumuz “görgülü toplumda kabul edilebilir” olandan çok farklı olan yazarların elinden çıkmıştır.⁵⁵

Bu yazarların dünyalarını, algılarını, yargılarını anlamak engellilik kavramının zaman içinde geçirdiği safhaları ve bugünkü toplumsal tutumlara nasıl varıldığını anlamayı da kolaylaştıracaktır. Öte yandan, yine Miles’in belirttiği gibi, geçmişin anlamlarını belli bir belgede veya kitapta bulmak mümkün olmayacaktır. İlk anda akla gelmeyecek farklı kaynaklarda satır aralarını okumak gerekecektir.

Bakacağımız kaynaklar neler olmalı? Aslında bu sorunun net bir yanıtı da kaynakların bir sınırı da yok. Örneğin, altı Sünni âlimin yazıları üzerinden Ortaçağ İslam dünyasında engelli algısını ortaya koyan Kristina L. Richardson, bu amaç doğrultusunda minyatürlü yazmalardan yola çıkarak mektuplar, tezkireler, seyahatnameler, gazeller, risaleler, kronikler gibi birincil kaynaklarda da engelliliğin izlerini arar.⁵⁶ Richardson, tarihi kaynaklarda engellilik ile şiddet arasındaki bağlantılara dikkat çektiği bir başka çalışmasında, aile içi şiddet vakalarının da bu konuda aydınlatıcı olduğunu belirtir. Bu bağlantıları ortaya çıkarabilmek için kroniklere, edebiyat eserlerine, kadı sicillerine bakılmasını önerir.⁵⁷ Suriye ve Lübnan’ın modern tarihi üzerine çalışmalar yürüten Beverly Tsacoyianis, 20. yüzyılın ilk yarısında tıbbi kaynaklarda akıl hastalıklarına yönelik yaklaşımları incelerken, Şam’da yaptığı araştırmalar sırasında, Douma’daki İbni Sina Akıl Hastanesi’nin hasta kayıtlarının yanı sıra Beyrut’taki Lübnan Hastanesi’nin kayıtlarında yer alan yazışmalar ve raporlar arasında hastaların ve yakınlarının

55 Miles, “Signing in the Seraglio”, 129.

56 Kristina L. Richardson, *Difference and Disability in the Medieval Islamic World: Blighted Bodies* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012).

57 Richardson, “Domestic Violence”, 113-115.

mektuplarına rastladığını anlatır. Mektupların bireysel düzeyde bilgilerin yanı sıra zihinsel engellilerin içinde buldukları toplumsal durumlar hakkında bilgi verdiğini belirtir.⁵⁸ Son yıllarda kronikler ve kadı sicilleri gibi pek çok kaynak türünün transkripsiyonlu olarak yayınlanmış olması, arşivlerin bir kısmının ve süreli yayınların büyük oranda dijitalleşmesi, internet aracılığı ile diğer devletlerin bilgi ve belgelerine erişim sağlanması kaynak konusunda büyük fırsatlar sunar.

Kaynakça / References

Mevzuat ve Resmî Kaynaklar

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamında Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri Kitabı*, Mart 2016.

“İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporu”. *Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı*, Esas No: 1/745, Karar No: 42, (04.03.2013), s. 19.

Resmî Gazete, no. 27288 (14.07.2009).

“Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu”. *Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı*, Esas No: 1/745, 2/594, 847, 1037, Karar No: 12, (12.03.2013), s. 25.

United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi), Giriş (5).

Akademik Çalışmalar

“Disabilities”. *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. ed. Suad Joseph, c. 2 (Leiden, The Netherlands: Brill, 2004).

Alemdaroğlu, Ayça. “Eugenics, Modernity, and Nationalism”. *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. Kevin Stagg ve David M. Turner. 126-141. New York: Routledge, 2006.

Balcı, Sezai. “Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı”. *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Feridun Emecen and Emrah Safa Gürkan. 637–74. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2018.

Balcı, Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi: Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2013.

Bazna, Maysaa S. ve Hatab, Tarek A. “Disability in the Qur'an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing, and Relating to Disability”. *Journal of Religion, Disability and Health* 9/1 (2005): 5–27.

Chaim, Vardit Rispler. “Some Observations on Attitudes to Disability in Islamic Law”. *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 116-119.

Dikici, Ezgi. “Saltanat Sembolü Olarak 'Farklı' Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”. *Toplumsal Tarih* 248 (2014): 16-25.

Dikici, Ezgi. *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 2006.

- Doğan, Aylin. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme". *Mediterranean Journal of Humanities* 4/2 (2014): 79–81.
- Erkılıç, Mualla. "Developments in Disability Issues during the Late Ottoman Period of Turkish History from 1876 to 1909". *The Routledge History of Disability*. Ed. Roy Hanes, Ivan Brown ve Nancy E. Hansen. 56-69. Oxon and New York: Routledge, 2018.
- Foucault, Michel. *Folie et Dérison: Histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Librairie Plon, 1961.
- Foucault, Michel. *Deliliğin Tarihi*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınevi, 1992.
- Foucault, Michel. *History of Madness*. Çev. Jonathan Murphy ve Jean Khalfa. New York: Routledge, 2006.
- Ghaly, Mohamed M. I. "Physiognomy: A Forgotten Chapter of Disability in Islam: The Discussion of Muslim Jurists". *Bibliotheca Orientalis* 66/3-4 (2009): 161-197.
- Haj, Fareed. *Disability in Antiquity*. New York: Philosophical Library, 1970.
- Hamdar, Abir. "Between Representation and Reality: Disabled Bodies in Arabic Literature". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 127-130.
- Harpur, Paul. "Embracing the New Disability Rights Paradigm: The Importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities". *Disability & Society* 27/1 (2012): 1-14.
- Karataş, İzi Harika. *An Analysis of Policies towards the Born Disabled, Victims of Work Accidents and Natural Disasters during the Hamidian Era, 1876-1909" (II. Abdülhamid Dönemi'nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi, 1876-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Kaufman-Scarborough, Carol ve Baker, Stacey Menzel. "Do People with Disabilities Believe the ADA Has Served Their Consumer Interests?". *Journal of Consumer Affairs* 39/1 (2005): 1-26.
- Kısa, Yavuz. "H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Harput Kazası Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2016): 1-29.
- Kudlick, Catherine. "Social History of Medicine and Disability History". *Oxford Handbook of Disability History*. Ed. Michael Rembis, Catherine Kudlick ve Kim E. Nielsen. 105-124. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Miles, Mark. "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Jestures at the Ottoman Court, 1500–1700". *Disability & Society* 15 (2000): 115-134.
- Patterson, Lindsey. "The Disability Rights Movement in the United States". *Oxford Handbook of Disability History*. Ed. Michael Rembis, Catherine Kudlick ve Kim E. Nielsen. 439-458. Oxford: Oxford University Press, 2018).
- Rembis, Michael - Kudlick, Catherine J. – Nielsen, Kim. "Introduction". *The Oxford Handbook of Disability History*. Ed. Michael Rembis, Catherine J. Kudlick ve Kim Nielsen. 1-20. New York: Oxford University Press, 2018.
- Richardson, Kristina L. "Domestic Violence in Medieval Disability Narratives". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 113-115.
- Richardson, Kristina L. *Difference and Disability in the Medieval Islamic World: Blighted Bodies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
- Richardson, Kristina L. "Disability? Perspectives on Bodily Difference from the Middle East". *Why the Middle Ages Matter: Medieval Light on Modern Injustice*. 121–129. Eds. Celia Ghazelle, Celia Chazelle, Simon Doubleday, Felice Lifshitz, Amy G. Remensnyder. Londra ve New York: Routledge, 2011.
- Sargent, Christine. "Situating Disability in the Anthropology of the Middle East". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 131-134.
- Scalenghe, Sara. "Disability Studies in the Middle East and North Africa: A Field Emerges". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 109-112.

- Scalenghe, Sara. *Disability in the Ottoman Arab World* (New York: Cambridge University Press, 2014).
- Scalenghe, Sara. "Disability". *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Ed. Josef Meri. 1: 208-209. New York: Routledge, 2006.
- Shakespeare, Tom. "The Social Model of Disability". *The Disability Studies Reader*, 4. Basım. Ed. Lennard J. Davis. 214-221. London: Routledge, 2013.
- Stiker, Henri-Jacques. *A History of Disability*. Çev. William Sayers. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.
- Stiker, Henri-Jacques. *Corps infirmes et societies*. Paris: Dunod, 1997.
- Stiker, Henri-Jacques. *Corps infirmes et societies*. Paris: Aubier-Montaigne, 1982.
- Sufian, Sandy. "Engaging in Productive Conversation: Writing Histories of Medicine and Disability in the Middle East and North Africa". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 120-123.
- Şimşek, Kamuran. *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- The Routledge History of Disability*. Eds. Roy Hanes, Ivan Brown ve Nancy E. Hansen. New York: Routledge, 2018.
- Tsacoyianis, Beverly. "From Patient to Survivor: Mental Health and Disability Studies". *International Journal of Middle East Studies* 51/1 (2019): 124-126.
- Turner, David M., "Introduction: Approaching Anomalous Bodies", *Social Histories of Disability and Deformity*, eds. Kevin Stagg ve David M. Turner (Oxon and New York: Routledge, 2006).
- Yelçe, Zeynep Nevin - Ensari, Dilşah Pınar - Burat, Mehmet Bora. "Bilgi ve Hizmete Erişim". *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*. Ed. Elzi Menda, Neyyir Bertkay ve Nesrin Balkan. 19-122. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Yücel, İdris. "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/14 (2011): 65-86.